

PRIMORDIALISTICKÁ KONCEPCIA NÁRODA ŠTEFANA POLAKOVIČA

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BALÁŽOVÁ, J.: Štefan Polakovič's Primordialistic Conception of Nation.
FILOZOFIA 50, 1995, No 12, p. 738

The author concentrates on the main points of Štefan Polakovič's theory of nation, which he himself has named „natiology“. The natiology is intended as an ontology of nation and it concerns many of relevant problems, some of them more, the other less precisely; the most important of them are 1. the essence of nation, which he sees in the sphere of culture, and 2. the external and internal characteristics of nation.

Polakovič's way to natiology was a very long one, marked by many temporally limited ideas, which are of no or very poor validity nowadays. Although he abandoned many of his earlier ideas, one of them still seems to be the shaping one, framing all relevant questions, namely the idea of the divine essence of nation. Polakovič does not accept neither modern, mainly anglo-saxon concepts of nation based on the idea of social contract, nor the concepts of artificial creation of nations – e. g. Deutsch's idea of melting-pot. His reflections on the current social political situation leads him to the belief in the eternal existence of nations and in their divine essence.

Štefan Polakovič (nar. 22. 9. 1912 v Chtelnici), hoci od konca II. svetovej vojny žije v emigrácii, môže sa právom rátať k najangažovanejším (a citovo najzainteresovanejším) slovenským teoretikom národa.

Pol storočia intenzívnej práce filozofa na jednej téme znamená aj prirodzený posun v jeho uvažovaní; jednak v precizovaní základných pojmov, vo vyjasňovaní si ideových východísk, v obrusovaní pôvodne ostrých, vyhotených formulácií, ba dokonca i v opustení kedysi nosných ideí (ktoré však boli často spojené s dnes už absolútne neprípustným šovinizmom).¹ Napokon i on sám v práci z neskorého obdobia tvorby *Za život národa – za trvanie štátu* [14], ktorá je pomerne podrobnou rekapituláciou vlastnej tvorby z obdobia Slovenskej republiky, (a tá bola terčom kritiky práve z uvedených dôvodov), priznáva, že určité idey z mladosti stratili platnosť, že „boli podmienené mladistvou nevykvasenosťou, politickou neostrielnosťou a atavistickými archetypami“ ([14], 9).

Výsledkom dlhodobej práce na téme je jeho vlastná všeobecná teória národa, ktorú pracovne nazýva „naciologiu“.

Naciológia – ontológia národa. Štefan Polakovič usudzuje, že je nevyhnutné vytvoriť špeciálnu vednú disciplínu, odlišnú od „etnológie, etnografie, sociológie, sociografie, antropológie, a archeológie a tiež histórie“, vedu, ktorá „bude mať metafyzický charakter“, ktorá

¹ Sem možno zaradiť väčšinu publikácií vydaných v období Slovenského štátu, určených pre potreby ideologického vzdelávania Hlinkovej mládeže, príslušníkov HSLS, čím v tej dobe autor myslel vlastne všetkých „roduverných Slovákov“. Tieto práce vydával napr. Úrad propagandy či Hlavné veliteľstvo HSLS ([2]; [4]; [6]; [7]; [8]; [12]).

„...je predovšetkým ontológiou národov, teda učením o národnej bytosti“ ([10], 557). Takáto teória sa nemôže zastavovať pri povrchových či čiastkových problémoch, ktoré síce pomáhajú vytvoriť komplexnejší obraz o národnom spoločenstve, ale nedokážu vystihnúť jeho samotnú podstatu. Naciológia by mala byť schopná, alebo by sa v období svojho konštituovania mala aspoň o to pokúsiť, odpovedať na základné otázky o podstate národa.

Uvažovaná naciológia, i keď sa dotýka množstva relevantných problémov, zatiaľ nie je komplexnou teóriou národa, ba jej autor si ani na takéto označenie svojich úvah nenárokujú. Je si totiž vedomý neobyčajnej zložitosti zdánlivo jednoduchého problému – tak často a na najrôznejších úrovniach a z najrôznejších uhlov pohľadu pertraktovaného, a predsa vyvolávajúceho čím ďalej, tým viac otázok.

V roku 1975 vydal prácu *Tvárou k budúcnosti* [9], ktorú možno považovať za medzník v jeho úvahách o národe a zároveň za artikuláciu základných otázok vznikajúcej svojbytnej teórie. Za pokus o najucelenejší výklad budovanej teórie možno azda pokladať jeho monografiu zo začiatku osemdesiatych rokov, vydanú pod názvom *Čo je národné bytie?* [1]. Je zavŕšením desiatky rokov trvajúcej práce v tejto problematike; je dôkazom toho, že autor podrobil kritike aj vlastné myšlienky, ktoré rozvíjal už od dôb Slovenskej republiky. Znatelný je posun nielen vo výbere množiny argumentov, ale aj v samotnom základe uvažovania. A predsa, ani túto prácu – spolu s jej autorom – nemožno považovať za zavŕšenie jeho teoretického uvažovania na tému národ. Od doby jej vydania autor publikoval viacero prác, ktorými dopĺňa či vysvetľuje svoje postoje, a tým ďalej rozvíja či, ako on sám hovorí, buduje svoju vlastnú teóriu národa – naciológiu.

Polakovičovo uvažovanie o národe je rámcované jeho hlbokou a úprimnou religiozitou na jednej strane a oddanosťou slovenskému národu na strane druhej. Tieto dva faktory zohrávajú nezastupiteľnú úlohu pri jeho tvorbe ideí o podstate národa, jeho znakoch, národotvorných činiteľoch a ďalších relevantných problémoch od počiatkov jeho práce na tejto téme až po dnešok.

Náčrt vývinu úvah o národe. Historický náčrt vývoja úvah o národe u Štefana Polakoviča je explicitným príkladom postupného zbavovania sa prítáže dobového ideologického balastu zapáleného národovca z obdobia Slovenského štátu až po síce ešte stále emocionálne podfarbené, ale vedecké skúmanie daného problému.

V období Slovenskej republiky patril Polakovič medzi tvorcov tzv. slovenskej štátnej filozofie, plne v intenciách hlavy štátu J. Tisa a ideového vodcu slovenského národa Andreja Hlinku². V tomto období bol mimoriadne plodný: publikoval výbery z myšlienok J. Tisa o národe [8], [13], eseje o histórii slovenského národného hnutia vo sfére politiky a predovšetkým kultúry, popritom sa pokúšal aj o ucelenejšie, filozoficky orientované úvahy o probléme národa [2], [12]. Zároveň ale patril medzi zapálených ideológov „novej doby“, propagandistov, ktorých úlohou bolo vychovávať novú generáciu „uvedomelých“ Slovákov [4], [6], [7]. Hoci však bezvýhradne podporoval J. Tisa v otázkach ideológie národa a budovania samostatného štátu Slovákov, nestotožnil sa s jeho adoráciou osoby A. Hitlera ako tvorcu politiky novej

² Š. Polakovič vo svojich textoch píše pri označovaní A. Hlinku slovo Vodca s veľkým písmenom.

doby a k otázke národného socializmu sa vždy staval veľmi opatrne³. Na sklonku vojny sa napokon otvorene postavil proti idei jedného vodcovského národa, ktorý má (či skôr si uzurpuje) na základe svojej fyzickej a z toho vyplývajúcej i psychickej nátlakovej sily prirodzené právo vládnuť nad ostatnými – slabšími či menej schopnými národmi⁴.

Polakovičova koncepcia národa je jednoznačne poznačená jeho kresťanskou – katolíckou – orientáciou. Od samotných počiatkov svojho uvažovania o národe, vtedy predovšetkým o slovenskom národe, spája existenciu národa s vôľou Božou, s Božím zámerom a úmyslom s ľudom jednej krvi, spoločného biologického základu. V období Slovenskej republiky bol aj Polakovič pod vplyvom vtedy politicky úspešnej ideológie nacistického Nemecka, ktorú síce neprijal ako celok, ale predsa len sa mu zrejme zdalo, že určité myšlienky z nej plne korešponujú so situáciou Slovákov; že sú odpoveďou na vekovitú túžbu po štátnosti tohto malého národa, ktorý vo svojich „ukradnutých“ dejinách musel neustále zápasiť o svoje holé bytie. Preto aj počiатku prijal myšlienky o „hlase krvi“, o „rasovej nepoškvrnenosti“ ([4]; [7]), a tým aj o výlučnosti slovenského národa v mori iných národov, ktoré dobrovoľne strácali svoju identitu prijímaním cudzorodých vplyvov. Touto výlučnosťou sa slovenský národ povyšoval nad iné v európskom mori etnicky pomešaných národov, ona mu potvrdzovala jeho Božie i prirodzené právo na vlastný – národný – štát. Ponúkajúcu sa Božiu nespravodlivosť voči niektorým iným národom vyriešil Polakovič tvrdením, že „Boh stvoril národy nie naraz, rozkazom svojej vôle, lež pôsobením na dejiny ľudstva“ ([4], 12). Vzťah Boha k jeho výtvorom nie je rovnaký, ich existenciu si niekedy praje, inokedy zasa nie, a tak ich nechá živiť na úrovni tribálnej či upadnúť z veľkosti do zabudnutia. Každý národ má ale do vienka dané možnosti, musí sa však prebudiť a plniť Božie zámery. Božím zámerom bolo odmeniť slovenský národ jeho vlastnou štátnosťou, a preto vznikom Slovenského štátu sa vlastne uskutočnila Božia idea ([4], 13). Z toho vyplynulo, že skutočným Slovákom je len ten Slovák, ktorý bohobojne naplňa boží zámer bezvýhradnou službou slovenskému národu, konajúc v zmysle politickej orientácie HSĽS, jej ideového vodcu Andreja Hlinku a pokračovateľa a naplniteľa jeho odkazu Jozefa Tisa.

Práce propagandistického charakteru sa výrazne líšia od Polakovičových vedeckých prác. Tam sa neuchýľoval k razantným tézovitým prehláseniam, ktoré majú za úlohu burcovať ochabnutých, mobilizovať pasívnych a predovšetkým živiť oslabeného národného ducha v slovenskom národe. Vo svojich vedeckých prácach sa pokúšal o serióznú analýzu problému národa. Pri vysvetľovaní genézy národných útvarov vychádzal zo základnej tézy o Božom stvoriteľskom zámere, no exkurz do histórie vlastného národa mu tu nedovoľoval predložiť tvrdenie o „krvnej“, či „biologickej“ čistote národa: „O biologicky čistej rase medzi kultúrnymi národmi Európy dnes nemožno hovoriť ako o realite, lebo dnešné národy sú biologicky silne pomešané“ ([2], 59). Poctivá úvaha nad problémom ho prinútila priznať rovnosť národov pred

³ Vo svojich propagandistických úvahách sa celkom prirodzene musel dotknúť aj osoby A. Hitlera, ktorého – ťažko nám súdiť, či čisto inštrumentálne, alebo v dobrej viere – označuje nielen za Vodcu, ale i „hlásateľa prirodzených práv národov“, u ktorého našiel slovenský národ v boji za svoju štátnosť plné porozumenie [6].

⁴ V brožúrke *Warum Eine Freie Slowakei?* z roku 1944, ktorej postoje komentuje v novšej publikácii [13], ktorú by sme mohli chápať aj ako pokus o vyrovnanie sa s určitými tienistými stránkami minulosti, tesne spojenými s jeho úlohou hlavného propagandistu Slovenského štátu.

Bohom, i keď niektoré národy sa nemôžu hrdiť takými pozitívami ako iné⁵. Ak teda ani krv, ani biologické korene, ba ani geografické určenie nie sú podstatným znakom národa, čo tvorí jeho skutočnú podstatu? Táto otázka sa stala dominantnou témou jeho dlhodobej práce v problematike národa po odchode z vlasti.

Charakteristické znaky národa. Polakovič sa pevne pridáva svojej východiskovej idey a naďalej odvíja svoje úvahy od tézy Božieho stvorenia národov ako samostatných, „samobytných národných bytostí“ – „Boh je pôvodcom národov tak, ako je pôvodcom každého bytia“ ([11], 37) – obdarených vonkajšími i vnútornými, t.j. podstatnými znakmi. Vonkajšie znaky, medzi ktoré možno rátať „krvné príbuzenstvo“, t.j. spoločný biologický koreň, geografický faktor, t.j. spoločné územie, reč, považuje síce za významné, už však nie za podstatné charakteristiky každej jednotlivéj konkrétnej „národnej bytosti“.

Vonkajšie znaky čiže národotvorné činitele sú „tie sily, ktoré z neurčitej potenciálnej masy postupom času dávajú vznik tomu, čo dnes nazývame národ“ ([9], 51). Ako píše, nemusia byť činné súčasne, ale každý jeden z nich sa na tvorbe národa musí aktívne zúčastniť.

A napriek tomu pri rozoberaní národotvorného činiteľa „krvné príbuzenstvo“ usudzuje, že jeho prítomnosť – najmä v súčasnej dobe – nie je nevyhnutne potrebná. Situácia sa mení v závislosti od jednotlivých prípadov. Pri posudzovaní podmienok vzniku národov v dávnej minulosti zohrával faktor príbuzenstva celkom určite nezastupiteľnú rolu. Jeho význam sa však znižuje, ak celkom nemizne, v dobách tvorenia moderných národov, keď je už absurdné hovoriť o „čistote krvi“ či „hlase krvi“. Rovnako súdi o znaku „rasa“, ktorú chápe v čisto vedeckom zmysle; a v tom že ho uvádza, netreba hľadať žiadne zatajené rasistické postoje. V dobách písania práce *Tvárou k budúcnosti* mal dokonca pocit, že v USA by za určitých okolností mohol fungovať Deutschov „melting-pot“ a z príslušníkov rôznych národov a etnických skupín by mohol – v priebehu nie zanedbateľného času – vzniknúť skutočný jednotný národ. V tej dobe zahrnul medzi národotvorné činitele štát spájajúci svojich príslušníkov putami politickými, hospodárskymi a právnyimi, ako aj kultúrnymi. Deutschovu myšlienku „melting-pot-u“ však zanedlho, práve na základe pohnutých udalostí v USA, opustil.

Medzi národotvorné činitele, ktoré bez akýchkoľvek výhrad musia byť podľa neho prítomné pri tvorení národa, zaraďuje: zem, čím myslí krajinu, reč a náboženstvo. Nie je to ale krajina ako púhy geografický útvar na mape sveta, ale citovo podfarbený vzťah ľudského spoločenstva (konkrétnej etnickej pospolitosti) k územiu, ktoré obýva. Takže národotvorným činiteľom nie je krajina, či zem, ale vlasť, otčina, resp. domovina.

Reč a náboženstvo sú významnými národotvornými činiteľmi, ale i tu už badať posun v Polakovičovom ponímaní národného – oba činitele sa môžu stať aktívnymi silami kreovania národa len vtedy, ak sa chápu ako integrálna súčasť kultúry národa.

Uvedené znaky národa predstavujú autorovi len vonkajšie charakteristiky, síce nevyhnutné pre vznik a rozvoj národa, neodhaľujú však jeho podstatu, a už vôbec jeho podstatou nie sú.

⁵ Postoj Štefana Polakoviča voči Židom bol v období Slovenského štátu krajne negatívny. V propagandistickej literatúre ich obviňuje z pauperizácie slovenského národa a v podstate schvaľuje „konečné riešenie“ židovskej otázky, ako bolo nastolené v nacistickom Nemecku a prevzaté Tisovým Slovenským štátom ([2]; [6]; [7]; [8]).

Podstata národa. Podstatou každého národa je jeho duša. Duša či duch národa je tou nezastupiteľnou, neredukovateľnou podstatou národnej bytosti, v ktorej a ktorou národ existuje. Čo však duša národa je, ako a či vôbec sa môžeme verbálne zmocniť tejto podstaty, to zostáva pre Polakoviča mystériom ([1]; [4]; [9]; [11]). O čosi jednoduchšie bolo preňho odpovedať na dnes nezodpovedateľnú otázku v článkoch a prácach propagandistického charakteru z obdobia budovania oficiálnej národnej doktríny za Slovenského štátu: „Slovenský duch je v národnom spoločenstve slovenskom čínorodým zdrojom duchovných a fyzických schopností, sily, krásoty a viery. Z neho prýšči život slovenský a len on je náplňou slovenskosti“ ([6], hl. 4, bod 1) alebo: „Duch národa je princípom duchovného rázu národa a prameňom svojrázneho myslenia a konania“ ([4], 9).

To, čo sa v dobe eufórie nad získaním slovenskej štátnosti zdalo byť jasné a zodpovedané, odhalilo svoju komplikovanejšiu a záhadnejšiu podobu pri hlbšom štúdiu problematiky, ďaleko od problémov každodenného života, ďaleko od aktívnej politiky i od politického teoretizovania v tichu pracovne – v exile.

Exilové práce Štefana Polakoviča sú oproti razantným propagandistickým heslám z obdobia Slovenského štátu omnoho presvedčivejšie svojím historickým záberom i hĺbkou filozofických úvah. Hoci zostal na pozíciách svojej východiskovej idey o Božom stvoriteľskom zámere pri kreovaní národov, samotný pojem národa podrobuje hlbšej analýze z hľadiska jeho obsahu. Bytie národov skúma tak v historickej perspektíve, ako aj z hľadiska súčasnosti a možnosti budúceho bytia v situácii, keď sa rozhoduje o ich opodstatnenosti vo svete, ktorý je čoraz „menší“ a akosi preplnenejší národnými útvarmi žiadajúcimi svoje „práva“ (či už historické, alebo prirodzené) na štátnosť či na rešpekt zo strany iných, majoritných národov v štátnych útvaroch, ktoré nie sú ich.

Súčasný pohľad autora na problém národa. Národ, ťažiskový problém Polakovičovej tvorby, je tou oblasťou filozofického uvažovania, v ktorej prichádza s novou myšlienkou, ktorá, ako sa autor obáva, môže byť aj nepochopená zo strany iných teoretikov. Táto nová myšlienka tvorí jadro, okolo ktorého sa prirodzene navrstvujú možné riešenia vznikajúcich otázok. Národ považuje Polakovič za hypostázu⁶ duchovnej prirodzenosti. „A pretože národ je hypostázou, má svoju vlastnú prirodzenosť a cez túto prirodzenosť jestvuje medzi inými národmi ako individualita“ ([1], 86). Vo svojich úvahách sa národa zmocňuje ako individuálnej bytosti, žijúcej svoj fyzický život, obdarenej duchovnou podstatou, individuálne charakterizovanej vlastnými vonkajšími i vnútornými špecifickými črtami.

Z hľadiska teoretického zmocnenia sa témy v prelomovej práci *Tvárou k budúcnosti* [9] z roku 1975, v ktorej po prvý raz explicitne vyjadruje potrebu vedeckého rozpracovania problému národa, formuluje vzťah Božieho k národu takto: „Boh síce národy priamo nestvoril, ale vložil do ľudskej prirodzenosti všeobecné zákony, ktoré zapríčinili, že táto prirodzenosť vynášala a ešte stále vynáša na povrch svoje mohutnosti, často skryté ... jednou z prejavovaných foriem prirodzenosti sú národy, a sú teda výsledkom stvoriteľskej moci, ktorá doprevádza

⁶ Polakovič definuje hypostázu ako to, „čo jestvuje samo osebe a čo vykonáva činnosť v súhlase so svojou prirodzenosťou alebo podstatou“ ([1], 86).

všetko viditeľné bytie od počiatku jeho vzniku“ ([9], 9). O niekoľko rokov neskôr hovorí, že „Boh je pôvodcom národov tak, ako je pôvodcom každého bytia“ ([11], 37), čím uvedenú myšlienku nepopiera. Božie pôsobenie pri tvorení národov je intencionálne, nie priame; jeho výslednicou, nie produktom, je národ. Národ je „bytosťou“, keďže bol stvorený Božím zámerom, je súčasne „nadindividuálnou bytosťou“, keďže nie je závislý od jednotlivcov, nie je ich jednoduchým sumárom, ba nedá sa ani zredukovať na jeho čo ako vynikajúcich reprezentantov. „Výraz 'nadindividuálna bytosť národná' chce povedať, že národ je bytosťou svojstojnou, samobytnou, svojprávnou, teda 'bytujúcou' v sebe a o sebe a teda nezávisle vo svojom bytí určitým spôsobom, ktorý sa ešte nikomu nepodarilo dostatočne objasniť a osvetliť“ ([11], 125).

Polakovič, žijúci v Argentíne, v latinskoamerickej krajine poznačenej značnou dávkou intelektuálneho mysticismu, našiel súzvučné myšlienky v španielskom duchovnom prostredí predovšetkým u španielskeho filozofa Ortegu y Gassetu a argentínskeho spisovateľa Ernesta Sabata, rovnako ale aj u francúzskeho filozofa Ernesta Renana či ruského spisovateľa Alexandra Solženicyna.

Duchovná podstata národa. Hľadajú podstatu bytosti zvanej národ dospel k názoru, že môže mať len duchovný charakter. Uznáva síce existenciu znakov národa, ako ich uvádzajú mnohí autori: „reč, územie, zvyky, náboženstvo, pocit spolupatričnosti, dejiny, tradície, kultúru, umenie (toto všetko patrí do kultúry) a niektorí aj pokrvné príbuzenstvo⁷ a rasu“ ([1], 84), ale on ich už považuje skôr za „národotvorné príčiny“ či činitele (pozri vyššie), nie za podstatné znaky národa. Parodujúc „racionalistických analytikov“ rozpitváva národ, krája ho na tenké plátky a hľadá pod mikroskopom jeho podstatu. Nenachádza nič, jediným výsledkom je rozkúskovaná mŕtvola, ktorá nevydala svedectvo. Polakovič tuší, že podstata spočíva v niečom priamo neuchopiteľnom, nemeateľnom, netelesnom – teda v duchovne.

Národ ako „duchovná pospolitost“ je určený tak znakmi, ako aj väzbami vonkajšími a vnútornými. Medzi vonkajšie väzby autor radí krajinu teda územie, národný štát, národnú politickú spoločnosť, politické dejiny, hmotnú kultúru a náboženstvo [11], územie, rasu, krvnú príbuznosť, reč a náboženstvo [9]. Medzi vnútorné väzby, väzby vyššieho typu, zaraďuje vnútorné dejiny, (kultúrne) archetypy⁸, kultúru, cit spolupatričnosti a čiastočne reč [11]. Väzby, ktoré držia príslušníkov národa pohromade, majú duchovný charakter. „*Národy nespravujú sa písanými zákonmi a nie sú obdarené výkonnou mocou, ktorá by nútila niekoho plniť záväzky voči národu, a to preto, lebo národ, nakoľko je pospolitostou duchovnou, má väzby a sily rázu duchovného, ktorú ju držia pohromade*“ ([11], 123) (kurzíva autor). Národ je „duchovnou pneumatikou pospolitostou ... je výrazom intuitívnej časti ľudskej prirodzenosti“ ([1], 22). Národ je obrazom Božím, do určitej, nám neznámej miery je aj nesmrteľný, pretože to vyplýva zo samotnej podstaty Božieho ([1], 22).

Kruciálnym pojmom Polakovičom budovanej naciológie je národný duch či duša národa, ktorá je integrálnou súčasťou jeho úvah o národe od samého začiatku. Po rokoch úvah nad

⁷ Práve v tu vidím jeden z prelomových momentov v úvahách o národe; stačí porovnať so základnou literatúrou jeho raného obdobia do polovice 40-tych rokov.

⁸ Pojem „archetyp“ (Polakovič ho prebral od C. V. Junga) v jeho teórii znamená predstavy a postoje formované počas dlhých stáročí ([11], 151).

problémom dospel k pracovnej definícii tohto pojmu. Na základe obsahovej analýzy pojmu poukazuje na jeho dvojaký zmysel.

Na jednej strane sa používa na označenie „národnej svojskosti, mentality určitej národnej pospolitosti alebo tiež na postoje, ktoré táto pospolitosť zaujíma vzhľadom na problémy ľudstva ... označuje národnú filozofiu alebo zmysľovanie“ ([1], 102). Ale toto všetko je len prejavom čohosi hlbšieho, podstatnejšieho; „Národný duch“ teda na prvom mieste znamená bytostný koreň všetkých spomenutých prejavov, posledný dôvod národnej totožnosti alebo inými slovami povedané, opravdivú entelegeiu určitej národnej bytosti“⁹ ([1], 102).

Národný duch je teda tým podstatným vnútorným tvorivým činiteľom, v pravom zmysle slova národotvorným princípom, bez ktorého niet skutočného národa, i keby uvažované spoločenstvo malo iné, no v Polakovičovom chápaní nie podstatné, charakteristické znaky národného. Národný duch je prameňom národného povedomia, faktoru, bez ktorého sa národ nemôže stať národom, ale „neprebudený“ zostáva na tribálnej úrovni až dovtedy, kým sa jeho národný duch natoľko nerozvinie, že v podobe národného povedomia nezmobilizuje etnické spoločenstvo k vôli žiť ako národ. Národné povedomie vyrastá zo všetkého, čo patrí k národu, čo ho charakterizuje, robí výlučným, zvláštnym či jednoducho len svojim medzi inými ľudskými spoločenstvami. Tak do predmetu národného povedomia zaraďuje autor zem (krajinu), reč, dejiny čiže minulosť národa, kultúru, štát a jeho práva, a ak ho národ mal, tak i vlastný štátny útvar. Úloha národného povedomia sa však nevyčerpáva len funkciou národotvorného činiteľa, tá spočíva predovšetkým v tom, že je silou, ktorá národ udržuje pri živote, lebo bez neho by napokon národ – už aj „bytostne dotvorený“ – musel zaniknúť. A predsa, hoci národné povedomie zohráva nesmierne významnú úlohu pri tvorení a udržovaní národa pri živote, nie je jeho podstatou. „Samo o sebe“, píše autor, „národné povedomie nie je podstata národa..., lež len reflexívnym vnímaním jej jestvovania“ ([9], 121).

Kultúra ako duchovná podstata národa. Podstatu národa nachádza Polakovič v kultúre a jej profilujúcich činiteľoch ([1]; [9]; [11]). Kultúrou nazýva „dušu“, či „tvár“ národa. „Podstata národa je v jeho kultúre“, čím myslí „duchovné hodnoty, utvárané prirodzenými prorokmi národov, známych a bez mena (tvorcami starých povestí a legiend, básnikmi ľudových piesní a pôvodcami ľudovej múdrosti). Tieto hodnoty utvorili cez stáročia národného vývinu nehmotné duchovné väzby, ktoré dali určitej pospolitosti osobitnú tvár a upevnili *kolektívnu dušu, príčinu a hlavný dôvod národnej totožnosti*“ ([1], 86) (kurzíva autor). Teda v kultúre je živá podstata národa, hnacia sila, ktorá zabezpečuje bytie národa. Vlastnou, svojbytnou kultúrou národ žije, rastie, cez ňu je známy v spoločenstve iných národov, ňou sa od nich odlišuje, a tým potvrdzuje svoju existenciu ako samostatnej, v terminológii autora „nadindividuálnej národnej bytosti“. Kultúra však netvorí národného ducha či dušu národa, naopak, národný duch sa v kultúre prejavuje.

⁹ Štefan Polakovič chápe entelegeiu v duchu Aristotelovom ako „podstatný tvar, teda, to, čo robí vec tým, čím je v ríši bytí“ ([1], 102).

Kultúru chápe vo veľmi širokom zmysle; pokrýva oblasť zvykov, ľudovej slovesnosti, náboženstvo a predovšetkým vnútorné dejiny¹⁰ národa, ktoré sú priestorom na prezentáciu jeho bytia v historickom čase.

Pozoruhodný posun v teoretickej rovine zaznamenávame v jeho postojoch v otázke náboženstva ako kultúrneho činiteľa. Na rozdiel od začiatkov úvah o národe, predovšetkým v období Slovenského štátu, ale i v ranom exilovom období, kedy náboženstvo (v podobe katolicizmu pre slovenský národ) pre neho znamenalo podstatný, takmer výlučný prvok duše či ducha národa profilujúci národnú bytosť ako takú, v neskoršom období opúšťa toto stanovisko a k náboženstvu pristupuje omnoho racionálnejšie. Náboženstvo (v širokom zmysle slova, nielen katolicizmus) zohráva i naďalej významnú rolu ako prvok kultúrneho. Uvažujúc o slovenskom národe či iných európskych národoch, hovorí o kresťanstve, čo je napokon v európskom kultúrnom kontexte absolútne prirodzené. Keď však hovorí o iných národoch sveta, reflektuje ich náboženské predstavy v úplne rovnakých intenciách. Ak sa na jednej strane stal tolerantným voči náboženstvám ako takým, na druhej strane zas uznal, že síce sú „mocnou duchovnou silou“, ale už nie výlučným faktorom duchovného v národe, že sú len jedným z radu komponentov tvoriacich podstatu národnej bytosti; touto podstatou sa preňho stala kultúra ako všeobecnejšia kategória, zahŕňajúca viacero faktorov komplexnejšie pokrývajúcich sféru duchovného.

Dejinám národa, t.j. vnútorným dejinám, ktoré sa nekryjú s dejinami politickými, viazanými na štátny útvar, v ktorom konkrétny národ žije, pripisuje špecifický význam v rade ostatných prvkov. Ich postavenie je výnimočné, sú „svedkom vývinu jeho národnej bytosti ku plnosti a ak národ ku plnosti bytia dospeje, sprevádzajú ho v diele sebauskutočňovania, dokiaľ len bude žiť“ ([1], 95). Dejiny každého národa sú jedinečné tak, ako jedinečný je národ, ktorému patria. Do pokladnice národnej kultúry sa teda nedajú jednoducho prebrať dejiny iného národa; nedajú sa scudziť ani previesť. (Takéto dejiny národa – scudzovateľa nemôžu byť autentické, ba, hádam by sme mohli povedať, že takýto národ sám nemôže byť autentický, keď si vedome prisvojuje cudzie dejiny. Dalo by sa uvažovať o príčinách siahania na cudzie dejiny – z neznalosti skutočnosti, zo snahy učiniť svoj vlastný národ významnejším či s cieľom zámerne ochudobniť kultúru, a teda podstatu národa, ktorému sa na dejiny či ich časť siaha – takéto falošné obohacovanie sa na úkor iného národa je však v zásade negatívnym prvkom spolužitia národov.)

Národ nestráca svoju totožnosť ani v toku dejín, a to preto, že mu „ostáva ten istý duch ako základ (našej) totožnosti v čase“ ([1], 108). Ak aj národ v podobe spoločenstva ľudí zanikne, zostane po ňom kultúrne dedičstvo, ktoré vypovedá o ňom viac ako zbierka osudov jednotlivcov, a v tom kultúrnom dedičstve národ aj naďalej žije. Podľa toho národy v zásade nemôžu byť multikultúrne: „Každý národ má len jednu kultúru, ktorá je podstatou jeho bytosti“ ([9], 165). Tento dôvod tiež spolupôsobil pri autorovom vytváraní zásadne odmietavého postoja voči teórii o budovaní jednotného národa z príslušníkov mnohých etník. Desí sa predstavy existencie bezfarebnej, amorfnej kultúry, ktorá by nepatrila žiadnej etnickej skupine, žiadne etnikum by sa s ňou nemohlo stotožniť, a predsa by mala byť dušou teda podstatou národa.

¹⁰ Vnútornými dejinami národa nazýva dejiny nesúvisiace priamo s politickými dejinami štátneho útvaru, v ktorom ten-ktorý národ z nie vlastnej vôle prebýval, kým sám nedospel k vlastnej štátnosti; sú to „ukradnuté“ dejiny Slovákov v rámci Uhorska či Československa, dejiny, ktoré dokladajú vývin národa, jeho národného uvedomovania, kultúry, spenie k „dospelosti“.

„Z duchovného rázu národnej pospolitosti tiež vyplýva ako dôsledok to, ... že totiž národ nemôže byť dvojurečový a dvojkultúrny, tým menej mnohorečový a mnohokultúrny. Len štáty môžu byť viacrečové a viackultúrne. Národ má len jednu reč, ktorá je prostriedkom tvorby jeho kultúry, a táto je tiež len jedna, lebo ona tvorí jeho podstatu“ ([9], 169). Pripúšťa teda koexistenciu viacerých etník, národov s vlastnými kultúrami v rámci jedného štátneho útvaru, tu sa však nedá hovoriť o existencii multikultúrneho národa, ale o multikultúrnom štáte, a v tom je podstatný rozdiel.

Je pozoruhodné, že k závažnému ideovému posunu k fenoménu kultúry dospel autor na základe dôkladného štúdia dejín židovského národa, ktorý kedysi (domnievam sa, že z čisto ideologických dôvodov, rámcovaných dobou politickou situáciou a jej potrebami, ale tiež, ako on sám priznáva, atavistickými archetypmi – pozri vyššie) podceňoval, s ktorého nebytím ako efektívnym, konečným riešením jeho otázky súhlasil. Práve vitalita židovského národa, jeho schopnosť prežiť v diaspóre, bez vlastného územia, stáročia bez vlastného štátu pri strate vlastnej reči, temporálne s náboženskou roztrieštenosťou v množstve rôznych siekt, ale so silným vedomím spolupatričnosti a s bohatými, úzkostlivo chránenými kultúrnymi tradíciami, Polakoviča nasmerovala k pochopeniu úlohy kultúry ako podstatného znaku národa.

Historický čas bytia národov. Azda v tom spočíva aj pochopenie Polakovičovej historicity národov. Národy sú historickými entitami v tom zmysle, že prežívajú svoj čas bytia práve tak ako ľudské bytosti. Svoje latentné štádium prežívajú v podobe nebytia na tribálnej úrovni – ako kmene (tu uvádza prípad Cigánov, ktorí sa doposiaľ nedostali na úroveň národa), detstvo a dospelosť prežívajú tak, ako sa im vyvíja a mocnie ich podstatná črta – kultúra, a napokon prežívajú i úpadok a „smrť“ (spomeňme len veľké národy, akými boli Gréci, Rimania, Aztékovia, či Mayovia). Reziúdu klasickej obrodeneckej teórie národa nachádzame v predstave o čakaní či spení k národnému prebudeniu.

Prvá etapa národného sebauskutočňovania je permanentným procesom prechodu z latentného stavu, „zo stavu mohutnosti“. Je to neprebudené obdobie; národy „akoby spali alebo čakali na chvíľu zrodu zárodka, aby sa potom pomaly uskutočňovali podľa zákonov ontogenézy, ktorá spravuje proces tvorenia národov; aj v tomto prípade zdá sa byť prítomný určitý *pred*-myslený kódex, ktorého zákonitosť je platná pre všetky národy“ ([1], 143). Oná „neprebudenosť“ národov vzbudzuje u mnohých moderných teoretikov národa nevôľu už preto, že popiera možnosť tvorenia moderných národov na základe aktívneho rozhodnutia ich potenciálnych členov. Na druhej strane by sa však to isté „neprebudenie“ mohlo interpretovať ako tradicionalistické či poetické označenie latentného štádia existencie určitého etnika, ktoré celkom zákonite musí svoju „národovosť“ postupne budovať – žiaden „*deus ex machina*“ pri vytváraní národných útvarov nepôsobí. V prípade etno-kultúrneho chápania národa je skokovitý charakter vzniku z ničoho jednoducho (a úplne prirodzene) nemysliteľný.

V tejto etape sebauskutočňovania národnej bytosti národné spoločenstvo dokazuje svoju reálnu existenciu, svoje bytie medzi ostatnými už etablovanými národmi, svoje vykročenie z tribálnej úrovne.

Druhá etapa národného sebauskutočňovania, Polakovič ju nazýva i etapou mladosti, je etapou, v ktorej sa konštituuje a silnie duchovná podstata národa. V tomto období národ „rastie

podľa imanentných zákonov, ktoré spravujú vývin národov“ ([1], 156.) Vzniká spoločná reč, vyvíja sa duch národnej spolupatričnosti, v rámci národa sa začínajú objavovať národní proroci. Na inštitút národného proroka nenazerajme v pejoratívnom zmysle slova falošných prorokov z dlhými bradami. V autorovom chápaní sú to charizmatické osobnosti, ktorých život a dielo je zviazané so službou národu. Za slovenských národných prorokov považoval literátov (Holly, Vajanský), národných dejateľov (Štúr, Daxner) i politikov (Hlinka) z tých, čo sú známi menom, ale i desiatky bezmenných, ktorí svoj život zasvätili slovenskému národu, a hoci sa ich meno pre budúce generácie nezachovalo, ich dielo je živé v kultúre národa.

Obdobie mladosti plynule prechádza z rastom národnej kultúry do obdobia dospelosti – etapy, kedy národ vystupuje ako svojbytné spoločenstvo s prekvitajúcou špecifickou národnou kultúrou, jasne vymedzujúcou jeho miesto medzi ostatnými vyvinutými národmi.

V rámci svojho fyzického bytia, t.j. v podobe národa, ich nevyhnutne očakáva aj fyzický koniec, teda smrť. Smrť národa môže byť zapríčinená viacerými faktormi: fyzické vyhladenie národa, rozplynutie v iných etnikách ako dôsledok kultúrneho tlaku, atď. Národy miznú prirodzene, priam zákonite, „a to preto, lebo národy ako všetko, čo je na svete, sú náhodilé, t.j. nie sú nevyhnutné. Plný dôvod k jestvovaniu môže mať len Bytie nevyhnutné“ ([9], 110). Aký to rozdiel oproti predstave slovenského národa, ktorý nevyhnutne, na základe vôle Božej, dospel k svojmu jestvovaniu a k svojej štátnosti – optimistickej predstave z obdobia Slovenského štátu! Tu sa už Polakovič natoľko nepoddáva emóciám a jednoznačne uvádza, že k životu národa je potrebná jeho vôľa žiť ako národ, splnenie mnohých podmienok duchovného charakteru, podstatou je však vybudovanie svojbytnej kultúry ako vlastnej podstaty národa.

Odchod národa zo scény zostáva pre Polakoviča mystériom – keďže národ je Božím obrazom, vyplnením Jeho zámerov, pneumatickou (duchovnou) entitou, nemôže zmiznúť naveky a nadobro tak, ako hynú a miznú ľudské telá či materiálne artefakty. Nevie ako, v akej podobe, ale tuší, že to, čo tvorí podstatu národa, duchovno, ostáva v duchovnej sfére i naďalej. „Národ je nadindividuálnou a nadčasovou silou“ ([9], 107), a to práve preto, že jeho podstata – duša či duch – je nadčasová, má večné trvanie. I napriek tomu, že (v posledných prácach) jasne špecifikoval kultúru ako podstatný znak, ba priam samotnú podstatu národa, dospieva ku konečnému záveru, že podstata národa ako taká je tajomná, zostáva mystériom, a to práve pre svoje bytostné zakotvenie v duchovnom, pre svoje spojenie s Bohom. Autor pripúšťa, že možno hovoriť o parciálnych otázkach, možno ich aj viac-menej dokonale opísať a rozanalyzovať, dokladovať historickými faktami, artefaktami hmotnej kultúry, kultúrnym dedičstvom v nepísanej podobe, ale ich podstata zostáva pred nami skrytá vo sfére duchovna, vo svete Božieho, človeku neprístupného.

Nemožno s ním nesúhlasiť, že špecifiká národa, to, čo ho vydeľuje zo zástupu iných národov, spadajú práve do sféry kultúry. Kultúra je všeobecnou charakteristikou, ktorá nemôže byť z radu ostatných všeobecne uznávaných znakov národa vyňatá bez toho, aby sa neeliminovali základné podmienky označenia určitého spoločenstva za národ.

Už na príklade židovského národa sa nám ozrejmi, že všetky ostatné atribúty sú pri určovaní podstaty národa podružné, i keď za určitých okolností národ profilujú; nepredstavujú samotnú jeho podstatu, lež „iba“ národotvorné činitele, to, čo je spoluúčastné na kreovaní

národa, nie je však národom samotným. Židovský národ je špecifickým príkladom v dejinách ľudstva, eklatantne podčiarkujúcim vypovedané.

Ak prijmeme Polakovičov postulát o kultúre ako podstate národa spolu s východiskovou tézou jeho genézy, vyplynie nám i základná charakteristika jeho pojmu národa. Nielen preto, že neuznáva viac ako jeden pojem pre jednu skutočnosť, ale predovšetkým preto, že nikdy ani inak neuvažoval (až na prirodzený vývin názorov v historickej perspektíve, ktorý však smeroval a smeruje – keďže svoju teóriu nepovažuje ešte za hotovú – stále k tomu istému), Polakovičov pojem národa je etnokultúrny¹¹.

Národ je etnokultúrna entita. Plne v zhode s tušením potreby a nevyhnutnosti vybudovať naciológiu ako metafyzickú vedeckú disciplínu postuluje Polakovič základné tézy teórie národa¹². „Národy sú skutočnosťami; sú v nás, (sú) aj mimo nás, bez nás, pred nami a po nás“ ([9], 107) – toto tvrdenie jednoznačne vylučuje možnosť, že by národom mohol byť „klub“ či „záujmové družstvo, do ktorého vstupujú jednotlivci na obranu svojich práv“ (E. Gellner, B. Anderson), nemôže ním byť ani spoločnosť vytvorená na základe kontraktu medzi spoločníkmi (J. J. Rousseau) a tiež ním nie je štát, toto politicko-právne usporiadanie spoločnosti (G. W. F. Hegel).

Napriek tomu, že sa v súčasnej dobe vo všeobecnosti ukazuje pragmatickosť budovania občianskej spoločnosti, ktorá má jedinečné predpoklady vyhnúť sa etnickým napätiam, ba otvoreným konfliktom, často vedúcim k vojne, ako „jedinému“ riešeniu navrhovaných sporov, Polakovič usudzuje, že práve národy sú základnými, ničím nezameniteľnými jednotkami – spoločenstvami ľudí, ktoré môžu, a v historickej perspektíve aj tak činia, spolutvoriť ľudstvo, obyvateľstvo tejto Zeme. Lebo ľudstvo, keď o ňom hovoríme na takejto všeobecnej rovine, to nie je jednoduchá štatistika, súčet obyvateľov rôznych krajín na rôznych kontinentoch zeme. Ľudstvo sa podľa Polakoviča dá pochopiť len cez prizmu existencie národov, ktorých príslušníkmi jednotlivci sú. Na margo tohto problému píše: „... atomizácia Európy a sveta v národné štáty je jedinou cestou k vyššej jednote hospodárskej a politickej (ex omnibus unum, nie ex aliquibus unum). Len tak sa vyhne majorizovaniu slabších národov silnejšími alebo privilegovanými národmi“ ([9], 12).

Občianska spoločnosť sa z tohto uhla pohľadu zdá byť impotentná pri kreovaní a zvelaďovaní pozitívnych črt človeka a ľudstva vôbec. Človek je autentickým človekom len vtedy, keď patrí k nejakému národu; cezeň a ním existuje, zvelaďujúc seba zvelaďuje aj jeho, a tým celé ľudstvo. I keď autor pripúšťa existenciu tzv. odrodilcov, jedincov, ktorí zradili vlastný národ. Avšak i odrodilstvo považuje za kultúrny fenomén; je a) buď dôsledkom duchovnej frustrácie v domácom prostredí, alebo b) pod vplyvom inej kultúry „saje do seba spolu s cudzou kultúrou 'ducha' cudzieho národa“ ([9], 170). Napriek takýmto nie výnimočným, no predsa len zriedkavým prípadom v samotnej podstate človeka je túžba niekam patriť, mať korene spoločné

¹¹ Podľa autora rečovo-etnický [11], i keď vzhľadom na ďalší vývin jeho názorov na miesto jednotlivých znakov pri určovaní podstaty národa sa nám zdá, že určenie etnokultúry či kultúrno-etnický je adekvátnejšie.

¹² Nenárokuje si na všeobecnú záväznosť svojich postulátov, vedomý si je aj nedokončenosti a fragmentárnosti budovanej teórie; svoje tvrdenia však dokladá argumentami, čím preukazuje ich hodnotu.

s ďalšími ľuďmi, s ktorými ho spájajú duchovné (kultúrne) putá. Aj táto túžba po kolektívnom živí je dôvodom udržiavania či hľadania národných (etnických) pút.

Napokon autor sa nevyhýba predstave o svetovej spolupráci, o celosvetovom spoločenstve. Je to však sen o únii národov bez štátnych útvarov, riadených „svetovou vládou“, ktorej úlohou bude svetové spoločenstvo – ľudstvo – humanizovať, nie socializovať, obohacovať, nie pauperizovať. Teda nie národy ako také, ale štáty ako spôsob politického usporiadania sú podľa autora tejto tézy historickým fenoménom odsúdeným v konečnom dôsledku na nebytie. Napokon, z hľadiska autorovej východiskovej tézy to ani inak byť nemôže, keďže národy sú dielom Božím a ľudia len naplňujú Boží zámer. Keďže „etnogenéza je trvalý proces inherentný dejinám“ ([9], 31), budovanie spoločnosti na občianskom princípe je zrejším nezmyslom.

Permanentné zmeny na politickej mape sveta, hektické etnické vrenie v Starom i Nových svetoch dokazujú, že národný kvas skutočne ešte nie je ukončený, že dvesto rokov histórie moderných národov nie je ukončením etapy existencie ľudstva v národných útvaroch a že želania mnohých teoretikov i politických praktikov vybudovať (etnicky) bezkonfliktnú svetovú občiansku spoločnosť je v dnešnej dobe ešte len – síce plne odôvodniteľným, ale zatiaľ výlučne len – priamim, a to i v Európe, ktorej dejiny jednoznačne dokazujú politický význam existencie takéhoto typu ľudského spoločenstva. Aktuálna svetová politická situácia je pre Polakoviča dostatočným dôvodom na to, aby základnú stavebnú jednotku svetového spoločenstva dneška – národ – mohol bez akýchkoľvek pochybností považovať za etnokultúrnu entitu.

Z hľadiska svojich východiskových ideí nemôže súhlasiť so súčasnými teóriami národa, ako sú prezentované predovšetkým anglosaskými teoretikmi. Zvláštnu pozornosť venuje Deutschovmu pojmu „melting pot“, ktorý používa na ilustrovanie vzniku jednotného (amerického) národa z množstva etnik združených v spoločnom štátnom útvere. Ak spočiatku ešte uvažoval o reálnej možnosti vzniku takéhoto národa ([9], 86), i keď by si to vyžiadalo veľa času (uvažuje o niekoľkých storočiach), po výbuchu rasových a etnických nepokojov v USA v 80-tych rokoch usúdil, že teória „melting pot“ je vo sfére tvorby národa invalidná. Príčinou je kultúrne dedičstvo jednotlivých etník a súčasná aktivizácia etnického povedomia, hľadania vlastných koreňov v spoločnosti, ktorá buduje bezfarebnú, amorfnú, tzv. americkú kultúru (či skôr štátnu, keďže sa to nevzťahuje len na prípad USA, ale na mnohé ďalšie štátne útvary, ktoré vznikli na územiach, ktorých pôvodné osídlenie bolo buď vyeradikované, alebo vytlačené na perifériu spoločenského diania a nahradené novopristáhanými mnohofarebnými multi-etnickými spoločenstvami). Všetko nasvedčuje tomu, že Polakovič má pravdu v tom, že etniká sa, aspoň v tomto čase, nezlejú do jednotného národa, ale vytvoria multikulturálne, mnohoetnické spoločenstvo so spoločným štátovým usporiadaním na spoločnom území, s jednou hlavnou úradnou rečou a s citom vlastenectva – patriotizmu.

Rovnako odmieta prijať ako správne teórie E. Gellnera či B. Andersona, úzko korešpondujúce s Deutschovými ideami „nation-building“ a „nation-builders“, o vytvorení národa na základe dohody či dobrej vôle participantov. Určite by sa mu zdali absurdnými zatiaľ ojedinelé, ale predsa len existujúce hlasy požadujúce ustanoviť „národ užívateľov PC“. Všetky tieto „úchytky“, čo ako teoreticky, ba aj praktickými skúsenosťami podporené, pripisuje na vrub *Spoločenskej zmluve* J. J. Rousseaua, ktorej základná myšlienka našla živnú pôdu práve v anglosaskom jazykovom teritóriu.

Lingvistická konfúzia. Uvedené teórie budovania národov z vôle jednotlivcov pripisuje sčasti aj nedorozumeniu na základe lingvistikom. Práve na tomto základe dochádza k mnohým zmätkom pri komunikácii vedcov, ale i politikov, ba i ostatných ničím nešpecifikovaných občanov zo slovanského jazykového teritória s vedcami, politikmi, i ostatnými občanmi z neslovanského jazykového teritória. Problém podľa neho vzniká stotožňovaním pojmov „národ“ a „štát“ v nemeckej, románskej či anglosaskej terminológii. Oba pojmy sa stotožňujú od dôb francúzskej revolúcie, od dôb budovania veľkého francúzskeho – štátneho – národa, čo bolo v danej historickej situácii úplne prirodzené. V anglosaskej tradícii je stotožnenie pojmov národ a štát zas založené na monarchistickom chápaní štátu a jeho obyvateľov, t.j. ľudu. S prijatím novej terminológie v prevratnom období francúzskej revolúcie sa bežne používaný pojem ľud jednoducho vymenil za nový pojem, v európskom priestore všeobecne prijatý národ. V slovanskej terminológii majú však oba pojmy rozdielny význam, vzťahujú sa na iné entity, a práve rozdiel v obsahovej náplni a v používaní oboch pojmov je základom mnohých, niekedy veľmi vážnych nedorozumení nielen medzi teoretikmi, ale i politikmi z rozdielnych jazykových oblastí.

Nech nám za príklad tejto lingvistickej konfúzie posluží len Polakovičom ostro odsudzovaný názov svetovej organizácie OSN ([1]; [9]). Ako hovorí, názov Organizácia spojených národov predpokladá, že v tejto inštitúcii budú mať zastúpenie národy sveta. Žiaľ, podľa autora vedúci anglosaský element v tejto organizácii, podporený aj zástupcami inojazyčných – k otázke obsahu pojmu národa ignorantských – krajín, zneužil pojem národa v názve organizácie, ktorá nikdy nemala, nemá a ani v princípe nemôže mať pozitívny vzťah k národom, lež je vrcholnou organizáciou štátov či skôr, a to v tom horšom prípade, ich vlád. A to i tých štátov či ich vlád, ktoré potláčajú práva národov, žijúcich na ich území. Tu argumentuje potláčaním prirodzených práv indiánskych národov v štátoch Latinskej Ameriky, násilným pospájaním a zároveň i popretíhnaním etnických väzieb medzi národmi či kmeňmi smerujúcimi k svojej „národovosti“, vytýčením umelých hraníc (často bez geografického základu) novovzniknutých afrických a ázijských štátov oslobodených spod koloniálneho jarma, ale i donedávna aktuálnym príkladom slovenského národa v rámci Československa či Česko-Slovenska.

„Ludstvo nepredstavujú ani jednotlivé štáty či vzaté ako ich jednoduchý súčet alebo ako ich embryonálna svetová organizácia UNO“ ([9], 223); ak by mala OSN plniť poslanie verbalizované vo svojom názve, musela by od základu zmeniť svoju politiku, ktorá, ako sme videli podľa uvedených argumentov, je v priamom protiklade k názvu organizácie. „UNO (OSN) je politicky bastardným výrazom ... jeho dejiny sú vysvedčením márnenia času a prostriedkov“ ([9], 26), keďže tu existuje síce spoločná rokovacia reč, ale obsah pojmov užívaných jednotlivými participantmi je rôzny, a teda aj výsledky rokovaní sú prinajmenšom z hľadiska očakávaní jednotlivých účastníkov sporné.

Polakovičov krajne negatívny postoj voči OSN je len ilustráciou jeho tvrdenia o vzťahu štátu a národa. V tomto bode nezmenil svoj postoj od samotných počiatkov svojho uvažovania na tému národ. Štát a národ nemožno stotožňovať – ak národ je duchovnou pospolitosťou, „štátna spoločnosť je rázu právno-politického. ... Štát je výrazom diskurzívneho rozumu a národ je výrazom intuitívnej časti ľudskej prirodzenosti“ ([1], 22). Aj keď túžbou každého národa je uskutočniť svoju vlastnú štátnosť, v nej naplňovať svoje ciele samostatne a bez cudzích rušivých vplyvov, neexistencia štátnosti neznamená smrť národa. Štát je výsledkom politickej dohody, je

obdarený výkonom a donucovacou mocou; štátne spoločenstvo sa spravuje písanými zákonmi, väzby medzi jeho členmi majú právny charakter. Štát má temporálny charakter, národ je podľa Polakoviča nesmrteľný.

Štát môže za určitých okolností zohrať úlohu národotvorného činiteľa. Z histórie pripomína genézu dnešných Angličanov či Arménov. Historicky je dokázané, že vznikli v štátnych útvaroch fungujúcich na danom teritóriu, obývanom, či už súčasne, alebo postupne, mnohými etnikami. V základoch majú teda mnohopočetné etnické korene, ktoré sa v priebehu stáročí zliali do jednotného národa so svojbytnou kultúrou.

Súčasnosc' a budúcnosc' fenoménu národ. Na druhej strane súčasná doba akoby nepriala podobným experimentom s „národnou bytosťou“. Hoci ešte v 70-tych rokoch Polakovič pripúšťal možnosť fungovania Deutschovho „melting-pot“ v štátnych útvaroch, kde vládne „etnické prázdno“, t.j. na teritóriách, kde zaznamenávame „nepřítomnosť národnej bytosti“, v 80-tych rokoch, aj na základe udalostí v tých krajinách, usúdil, že dnes sa etniká aktivizujú pri tvorbe a ochrane vlastných kultúrnych tradícií a nie sú ochotné vzdať sa ich v prospech amorfnej nešpecifickej kultúry bez tradícií. Takými krajinami sú USA, Austrália, Kanada a mnohé juhoamerické štáty.

V štátnych útvaroch, ktoré vznikli na územiach objavených a dobytých pre vzdialené „koruny“ – vlasti dobyvateľov (ako dokazujú fakty) Európanmi, vzniklo „etnické prázdno“ ako dôsledok nekompromisného vyhladzovania pôvodného obyvateľstva. Na miesto zdecimovaných pôvodných obyvateľov boli importovaní – dobrovoľne alebo násilím – príslušníci rôznorodých etník, ktorí si do novej krajiny prinášali vlastné kultúry. Nepochybne v priebehu času sa mnohé menej výrazné rozdiely otupovali a mnohé príliš odlišné kultúry sa prispôbovali novým životným podmienkam svojich nositeľov. Keď sa už zdalo, že možno „vybudovať“ jednotný národ aj z takéhoto rôznorodého etnického materiálu, v etnikách sa prebudila túžba po vlastnej identite. Práve posledné roky dokazujú, že príslušníci početne čoraz silnejších etník sa stále viac a viac aktivizujú a že nie sú ochotní prijímať tzv. štátnu kultúru národa, ktorý drží v rukách štátnu moc, že hľadajú svoje etnické korene a hrdo sa k nim hlásia. Ukazuje sa, že tento postup je celkom prirodzený v období, keď národy Západu prežívajú krízu svojich hodnotových systémov a samy hľadajú obrodné sily mimo vlastných zdrojov. Tak namiesto zliatia mnohých etník do jednotného národa v jednom štátnom útvere možno očakávať vznik multikulturálnej, mnohoetnickej spoločnosti spojenej na základe občianskeho princípu (USA, Austrália). V iných prípadoch zas možno očakávať vznik nových národov z etník, u ktorých silnie národné povedomie a ktoré, vedomé si hodnoty svojich kultúrnych tradícií, snažia sa vymaniť z nanútenej submisie zo strany etník (indiánske či africké národy) či národov, ktoré majú k dispozícii donucovacie prostriedky štátnej moci.

Ako sa zdá, etnické vrenie vo svete potvrdzuje Polakovičovú myšlienku o prirodzenom existovaní ľudstva v národných či etnických pospolitostiach viazaných kultúrnymi putami. Vzrast národného uvedomenia nielen u etník zatiaľ bojujúcich o svoje národné bytie, ale aj u plne rozvinutých národov, je spojený s pocitom ohrozenia národnej identity, a to práve v oblasti kultúry.

Nie je to možno ani taký paradox, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že práve štáty, ktoré začali budovať občiansku spoločnosť vyššieho typu na európskom kontinente –

Európske spoločenstvo (EC) -, si v čase, keď sa má zamýšľaný projekt stať skutočnosťou, uvedomujú možnosti straty identity národov, žijúcich v signatárskych štátoch. Z hľadiska strategických hospodárskych i politických cieľov sa projekt posudzuje ako správny, z hľadiska zachovania špecifik národného života sa tu objavila reálna hrozba, ktorej treba čeliť. Váhanie Britov ohľadom konečného verdiktu je spojené tiež s obavou o stratu vlastnej meny, súčasná francúzska iniciatíva očisťovania spisovného jazyka od cudzích nánosov, preferovanie typických „národných“ nápojov (whisky v Škótsku, whiskey v Írsku, ľahké červené vo Francúzsku, sangria v Španielsku, pivo v Anglicku), obnovovanie symbolov (zástavy, znaky), revivovanie folklóru – to sú jasné dôkazy strachu zo straty národných špecifik. Európa sa bráni amerikanizácii, ktorá hrozí vytlačiť národné kultúry. Jednotlivé národy objavili v sebe znova vôľu dokazovať svoju svojbytnosť, predovšetkým na kultúrnom poli. Otázka tradícií sa už nezdá byť staromódnou či staromilskou; ich oživovanie patrí ku každodennému životu týchto starých európskych národov.

Záver. Problém národa nič nestratil na svojej aktuálnosti od dôb jeho zrodu ako moderného spoločenského fenoménu pred 200 rokmi. I keď sa v histórii ľudstva s pravidelnosťou objavujú obdobia zvýšeného záujmu o národné a obdobia laxného vzťahu k tomu istému fenoménu, národ ako spoločenstvo ľudí existuje i naďalej.

Národ a s ním spojené fenomény tvoria podstatnú časť politického a sociálneho diania v súčasnom svete, a to i napriek tomu, že svet sa často zdráha túto skutočnosť priznať. Nemožno zamlčať či si pred sebou zatajiť fakt, že národ a národné sú osou aktuálnej politiky väčšiny štátov sveta. Rovnako nemožno zamlčať ani zatajiť fakt, že národ a národné sa v aktuálnom konaní mnohých politických subjektov zneužíva a v podobe extrémneho nacionalizmu ruší kooperatívne spolunažívanie národov. Vo svete, ktorý je v súčasnosti relatívne malý pre toľko národov túžiacich po vlastnej štátnosti, je veľmi ťažké udržať krehkú mocenskú rovnováhu, a teda aj mier medzi nimi. Paradoxne, snahy o posilnenie pozícií jedného národa môžu viesť k zásadnému oslabeniu jeho pozícií, ba až k jeho záhube.

Jedným z možných riešení danej situácie je budovanie nového typu ne-národného svetového spoločenského poriadku. Zatiaľ je to však (aspoň v európskom kontexte) len vízia blízkej či vzdialenej budúcnosti.

Teória národa, ktorú buduje Štefan Polakovič, nepochybne vychádza z reality. Je to realita „súčnych“ národných spoločenstiev, realita kultúrneho dedičstva národov, ktoré opustili svetovú scénu, ale tiež potenciálnych národov, ktoré doposiaľ len zápasia o svoje národné bytie. Jeho teória je reflexiou daného stavu ľudských spoločenstiev, existujúcich v najrôznejších podobách, videných v historickej perspektíve. Samozrejme, je to reflexia cez svojskú prizmu náboženského čítania a istej miery mysticizmu.

Snaha o objektivitu autorku tejto state núti zdôrazniť dlhú púť Štefana Polakoviča od začiatkov jeho úvah o národe, ktoré sa rodili v špecifickej hektickej atmosfére vojnového obdobia existencie Slovenského štátu, až po súčasné myšlienky zrelého veku. Nemožno vytrhávať jednotlivosti z kontextu – rovnako ako nemožno generalizovať myšlienky z určitého tvorivého obdobia a vydávať ich za platné v súčasnosti. Sám autor zdôrazňuje „časnosť“ mnohých svojich myšlienok, ktoré už dávno i v jeho vlastných očiach stratili svoju platnosť.

Čo v celej časovej perspektíve platnosť nestratilo, je autorova viera v existenciu národa. Národ je centrálnym bodom všetkých jeho úvah o spoločnosti, o človeku vôbec.

Polakovičova naciológia je špecifickým príspevkom do širokého registra najrôznejších druhov teórií národa, ako ich môžeme nájsť vo filozofii, etnológii, sociológii či hraničných vedných odboroch. Sám autor si predsavzal vybudovať alebo aspoň položiť základy metafyzickej teórie, skutočnej filozofie národa. Túto teóriu zamýšľa ako slovenský príspevok do filozofie, ako príspevok Slovensku, svojmu slovenskému národu.

LITERATÚRA

- [1] POLAKOVIČ, Š.: Čo je národné bytie?. ZMS. Kanada, Hamilton, Ont. 1982.
- [2] POLAKOVIČ, Š.: K základom slovenského štátu. Knižnica slovenských pohľadov, zv. LVI., 1939.
- [3] POLAKOVIČ, Š.: Na prelome dvoch období. Buenos Aires 1952.
- [4] POLAKOVIČ, Š.: Náš duch. Bratislava 1943.
- [5] POLAKOVIČ, Š.: Obnova národa duchom Štúra. Bratislava, Štúrova spoločnosť.
- [6] POLAKOVIČ, Š.: Slovenské národné vyznanie. Bratislava 1942.
- [7] POLAKOVIČ, Š.: Slovenský národný socializmus. Bratislava 1941.
- [8] POLAKOVIČ, Š.: Tisova náuka. Bratislava 1941.
- [9] POLAKOVIČ, Š.: Tvárou k budúcnosti. Buenos Aires 1975.
- [10] POLAKOVIČ, Š.: Úvod do náuky o národoch. In: Filozofia 1993, č.9.
- [11] POLAKOVIČ, Š.: Vidiny o slovenskom národe. ZMS. Kanada, Hamilton, Ont, Buenos Aires 1982.
- [12] POLAKOVIČ, Š.: Vývin základných myšlienok slovenskej politiky. Bratislava.
- [13] POLAKOVIČ, Š.: Z Tisovho boja. Bratislava 1941.
- [14] POLAKOVIČ, Š.: Za život národa – za trvanie štátu. ZMS. Buenos Aires 1985.
- [15] POLAKOVIČ, Š.: Začiatky slovenskej národnej filozofie. Bratislava 1944.

PhDr. Jana Balážová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR